Řešení úloh 1. kola 60. ročníku fyzikální olympiády. *Kategorie B*

Autoři úloh: J. Thomas (1, 2, 3, 4, 5, 7), M. Jarešová (6)

1. a) Protože vzdálenost bodů K a O je $\dfrac{h}{\cos\alpha}$, je doba letu kuličky z bodu K do bodu O

$$t_0 = \sqrt{\frac{2h}{g\cos\alpha}}.$$

Na levou rovinu kulička dopadne rychlostí o velikosti

$$v_0 = \sqrt{\frac{2hg}{\cos\alpha}} \qquad (1)$$

pod úhlem α a odrazí se rychlostí o stejné velikosti a pod stejným úhlem. Číselně: $t_0 = 0{,}29$ s, $v_0 = 2{,}8\ \mathrm{m\cdot s^{-1}}$.

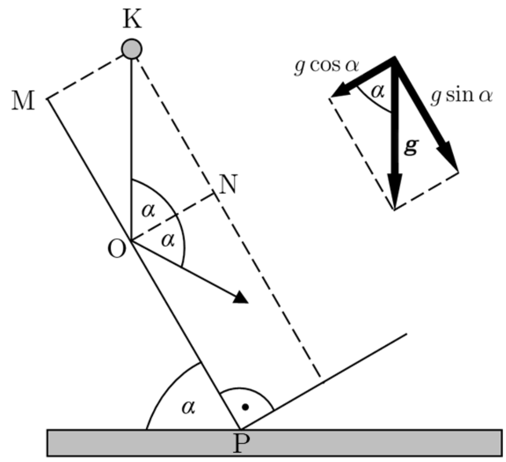

Obr. R1

4 body

b) Kulička se pohybuje volným pádem a od levé roviny se odrazí v bodě O. Zvolme nyní vztažnou soustavu s počátkem v bodě O a s osami $x = \mathrm{OP}$ a $y = \mathrm{ON}$. Složky tíhového zrychlení do těchto směrů jsou $g\sin\alpha$ ve směru osy OP a $g\cos\alpha$ proti směru osy ON. Pohyb kuličky nyní můžeme popsat rovnicemi:

$$x = v_0 t_1 \sin\alpha + \frac{1}{2} g\sin\alpha\cdot t_1^2, \qquad (2)$$

$$y = v_0 t_1 \cos\alpha + \frac{1}{2} g\cos\alpha\cdot t_1^2 \qquad (3)$$

Označme t_1 čas měřený od okamžiku odrazu v bodě O do okamžiku dopadu na pravou desku. Kulička na ni dopadne do místa o souřadnicích $[x_1; y_1]$, kde $x_1 = |\mathrm{OP}| = l - h\,\mathrm{tg}\alpha$. Dosazením $x = x_1$, $t = t_1$ a vztahu (1) do rovnice (2) dostáváme po úpravě kvadratickou rovnici

$$\frac{1}{2} g\sin\alpha t_1^2 + \sin\alpha\sqrt{\frac{2hg}{\cos\alpha}}t_1 - l + h\,\mathrm{tg}\,\alpha = 0$$

s kořeny: $t_{1,2} = \dfrac{-\sqrt{2hg\,\mathrm{tg}\,\alpha\sin\alpha} \pm \sqrt{2hg\,\mathrm{tg}\,\alpha\sin\alpha - 2g\sin\alpha(h\,\mathrm{tg}\,\alpha - l)}}{g\sin\alpha} =$

$$-\sqrt{\frac{2h}{g\cos\alpha}} \pm \sqrt{\frac{2l}{g\sin\alpha}},$$

kde fyzikální smysl má jen kladný kořen. Celková doba letu kuličky je pak $t = t_0 + t_1 = \sqrt{\dfrac{2l}{g\sin\alpha}} = 0{,}49$ s.

3 body

Ke stejnému výsledku bychom mohli dojít i jednodušeji. Zvolíme-li vztažnou soustavu s počátkem v bodě M, pak se ve směru KN pohybuje kulička rovnoměrně zrychleně se zrychlením $g\sin\alpha$ a protože se složka rychlosti připadající do tohoto

směru při odrazu na levé desce nezmění, můžeme napsat pro dobu letu kuličky přímo $t = \sqrt{\dfrac{2l}{g\sin\alpha}}$.
Nyní určíme zbývající souřadnici místa dopadu dosazením $y = y_1$, $t = t_1$ a vztahu (1) do rovnice (3):

$$y_1 = \sqrt{\frac{2hg}{\cos\alpha}}\left(-\sqrt{\frac{2h}{g\cos\alpha}}+\sqrt{\frac{2l}{g\sin\alpha}}\right)\cos\alpha+$$

$$+\frac{1}{2}g\cos\alpha\left(-\sqrt{\frac{2h}{g\cos\alpha}}+\sqrt{\frac{2l}{g\sin\alpha}}\right)^2 = -h+\frac{l}{\operatorname{tg}\alpha}.$$

Vzdálenost místa dopadu kuličky od spojující hrany je

$$d = y_1 = \frac{l}{\operatorname{tg}\alpha} - h = 0{,}38\ \text{m}.$$

3 body

2.a)

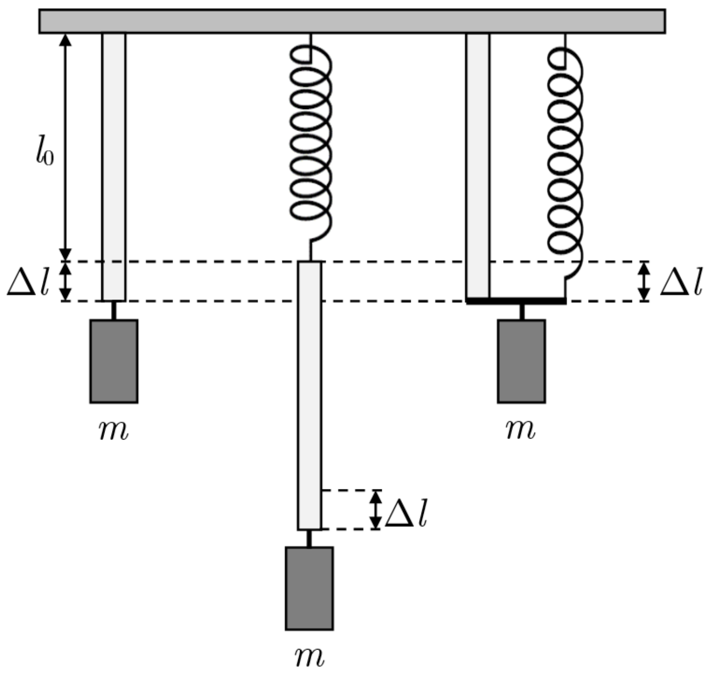

Obr. R2

Guma i pružina se prodlužují. Prodloužení gumy odečteme z grafu, prodloužení pružiny vypočítáme ze vztahu $\Delta l_2 = \dfrac{mg}{k}$. Jejich součet je celkové prodloužení soustavy.

$\frac{m}{\text{g}}$	0	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1 000
$\frac{\Delta l_1}{\text{cm}}$	0	3,0	5,2	7,0	8,0	9,0	9,8	10,3	10,7	11,0	11,3
$\frac{\Delta l_2}{\text{cm}}$	0	2,0	3,9	5,9	7,8	9,8	11,8	13,7	15,7	17,7	19,6
$\frac{\Delta l_1+\Delta l_2}{\text{cm}}$	0	5,0	9,1	12,9	15,8	18,8	21,6	24,0	26,4	28,7	30,9

Graf závislosti prodloužení soustavy na hmotnosti zavěšeného závaží je na obrázku R3.

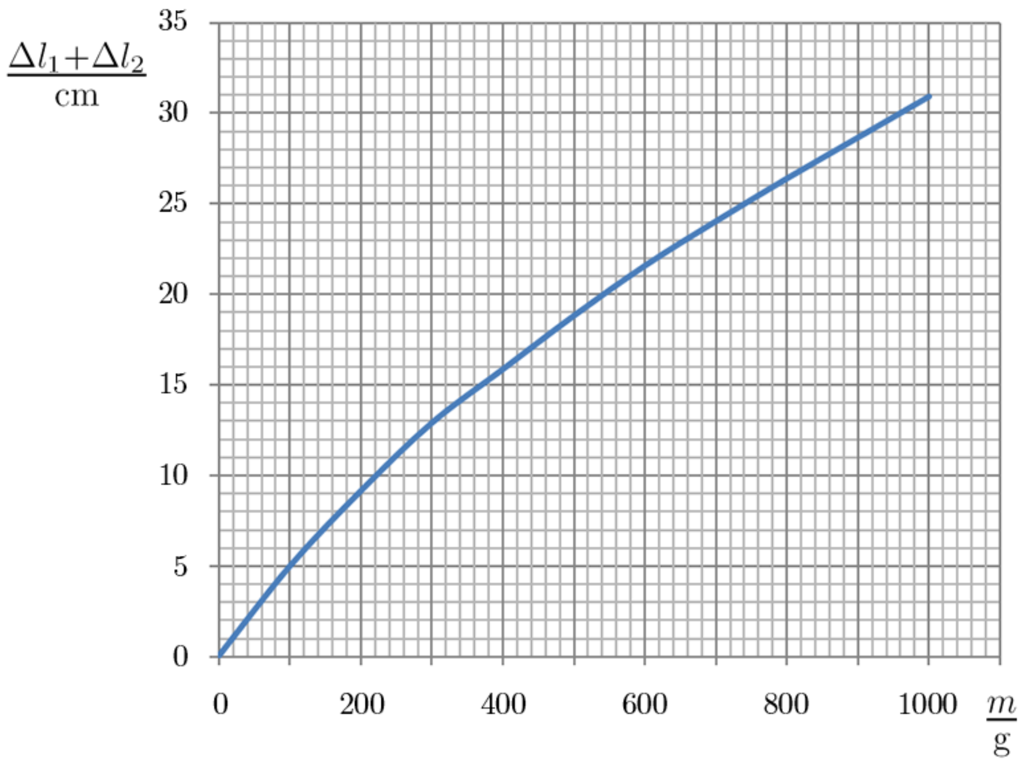

Obr. R3

4 body

b) Budou-li pružina a guma zavěšeny vedle sebe, rozloží se tíha závaží na gumu a pružinu: $mg = F_1 + F_2$, přičemž prodloužení gumy i pružiny jsou stejná. U pružiny je síla přímo úměrná jejímu prodloužení $F_2 = k\Delta l$. Označme m_1 část hmotnosti, kterou „nese" guma. Použijeme graf ze zadání, kde na vodorovné ose budou tentokrát hodnoty hmotnosti m_1 odpovídající zatížení gumy v soustavě. Závislost prodloužení pružiny Δl na hmotnosti m_1 při zvoleném celkovém zatížení soustavy závažím o hmotnosti m pak určuje lineární funkce daná vztahem

$$\Delta l = \frac{(m - m_1)\, g}{k}. \tag{1}$$

Nyní zvolíme hmotnost m celkového zatížení soustavy a pro tuto hmotnost sestrojíme graf závislosti (1) s definičním oborem $m_1 \in \langle 0; m\rangle$. Pro $m_1 = 0$ je guma nezatížená a výchylka pružiny je maximální $\Delta l = \dfrac{mg}{k}$. Pro $m_1 = m$ je guma zatížena maximálně a výchylka pružiny je nulová. Příslušné body $\left[0; \dfrac{mg}{k}\right]$ a $[m; 0]$ vyneseme do grafu a spojíme přímkou. Průsečík přímky s křivkou původního grafu určuje společné prodloužení Δl pro hmotnost m celkového zatížení zobrazené průsečíkem přímky s vodorovnou osou. Postup opakujeme volbou dalších hodnot hmotnosti m. Dvojice hodnost m a Δl zaznamenáme do tabulky:

$\frac{m}{\text{g}}$	0	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1 000
$\frac{\Delta l}{\text{cm}}$	0	1,2	2,4	3,6	4,6	5,6	6,5	7,4	8,0	8,7	9,3

Podle tabulky sestrojíme graf:

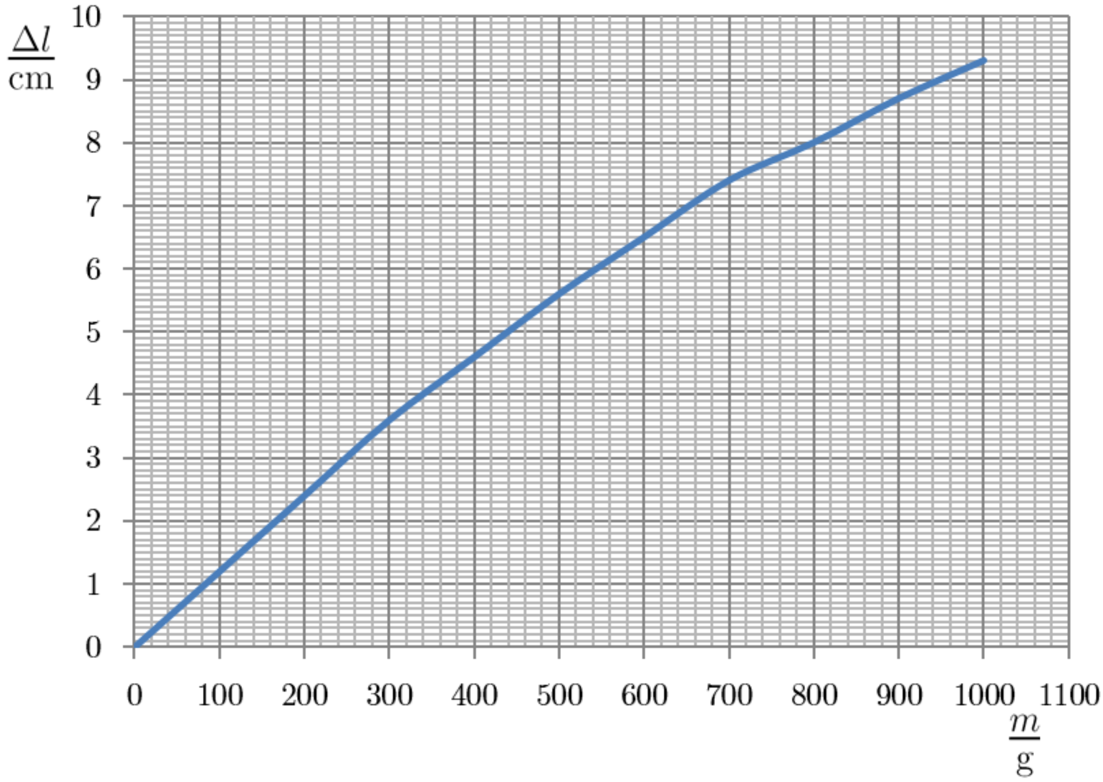

Obr. R4

6 bodů

Tabulku je možné získat i bez grafu pouze početně. Budeme volit prodloužení Δl soustavy a dopočítávat hmotnost m závaží. Zvolme např. $\Delta l = 6$ cm. Toto prodloužení samotné gumy způsobí podle grafu v zadání závaží o hmotnosti $m_1 = 240$ g a toto stejné prodloužení samotné pružiny způsobí závaží o hmotnosti $m_2 = \frac{k\Delta l}{g} = \frac{50 \cdot 0{,}06}{9{,}81}$ kg $= 306$ g. Celková hmotnost závaží zatěžující soustavu s prodloužením $\Delta l = 6$ cm je $m = m_1 + m_2 = 546$ g.

$\frac{m}{\mathrm{g}}$	0	83	164	253	344	445	546	657	808	959	1 140
$\frac{\Delta l}{\mathrm{cm}}$	0	1,0	2,0	3,0	4,0	5,0	6,0	7,0	8,0	9,0	10,0

3.a) Obě tělesa se budou pohybovat, velké těleso směrem doprava. Protože je hmotnost kladek zanedbatelná, je silou stejné velikosti $T' = T$ napínána nit mezi kladkami a mezi horní kladkou a velkým tělesem. Všechny působící síly nakreslíme do obrázku R5.

Na velké těleso působí ve vodorovném směru dvakrát tah niti $2T$ směrem doprava a reakce N mezi ním a malým tělesem směrem doleva. S označením zrychlení velkého tělesa a_x zapíšeme pohybovou rovnici:

$$Ma_x = 2T - N. \tag{1}$$

Na malé těleso působí ve vodorovném směru pouze reakce N směrem doprava. Přitom se ve vodorovném směru pohybuje se stejným zrychlením jako velké těleso:

$$ma_x = N. \tag{2}$$

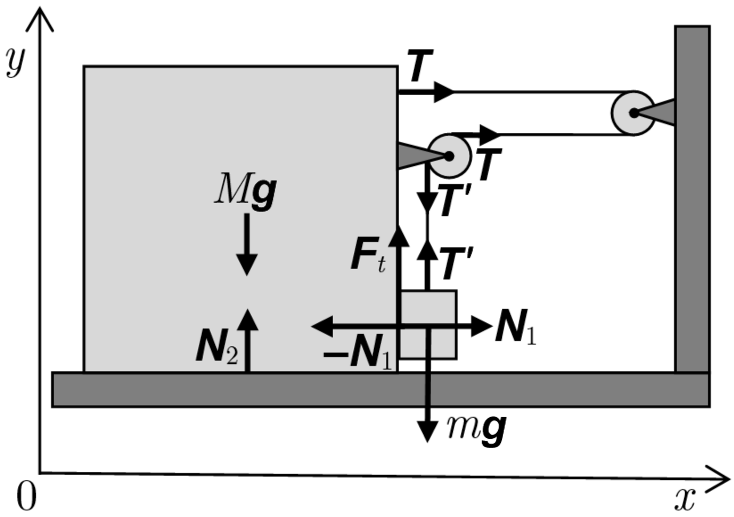

Obr. R5

Ve svislém směru působí na malé těleso tíhová síla $m\boldsymbol{g}$ směrem dolů a dále tah vlákna T a třecí síla $F_t = fN$ směrem vzhůru. S kladnou orientací svislé osy y směrem vzhůru dostáváme pohybovou rovnici ve tvaru

$$ma_y = -mg + T + fN. \tag{3}$$

Posune-li se soustava o vzdálenost s ve vodorovném směru, poklesne malé těleso o $2s$ ve svislém směru. S uvážením orientace os x a y dostáváme odtud

$$a_y = -2a_x. \tag{4}$$

Vztahy (1-4) představují úplnou soustavu čtyř rovnic pro čtyři neznámé a_x, a_y, T a N. **8 bodů**

b) Ze soustavy určíme

$$T = \frac{(M+m)\,mg}{M + (5+2f)\,m}.$$

Složky zrychlení malého tělesa jsou $a_x = \dfrac{2mg}{M + (5+2f)\,m}$, $a_y = -2a_x$. Malé těleso se pohybuje s celkovým zrychlením

$$a = \sqrt{a_x^2 + a_y^2} = \frac{2\sqrt{5}\,mg}{M + (5+2f)\,m},$$

které se svislým směrem svírá úhel

$$\alpha = \operatorname{arctg}\frac{1}{2} = 26{,}6°.$$ **2 body**

4.a) Kondenzátory C a $2C$ jsou ke zdroji připojeny sériově, náboje na kondenzátorech jsou stejné. Platí $CU_C = 2CU_{2C}$ a také $U_C + U_{2C} = U_e \quad\Rightarrow\quad U_C = \dfrac{2}{3}U_e$, a $U_{2C} = \frac{1}{3}U_e$. **2 body**

b) Do schématu, které znázorňuje situaci krátce po sepnutí klíče, zvolíme v jednotlivých větvích směry proudů I_1, I_2, I_3 a v levém a v pravém obvodu směry obíhání. Vzhledem k této volbě sestavíme podle Kirchhoffových zákonů soustavu rovnic, přičemž pro znaménka napětí na kondenzátorech použijeme stejné pravidlo jako pro znaménka napětí zdrojů:

$$I_1 + I_3 = I_2, \qquad (1)$$
$$U_e - U_C - U_{2C} = RI_1 + 2RI_2, \qquad (2)$$
$$2U_e - U_{3C} - U_{2C} = 3RI_3 + 2RI_2. \qquad (3)$$

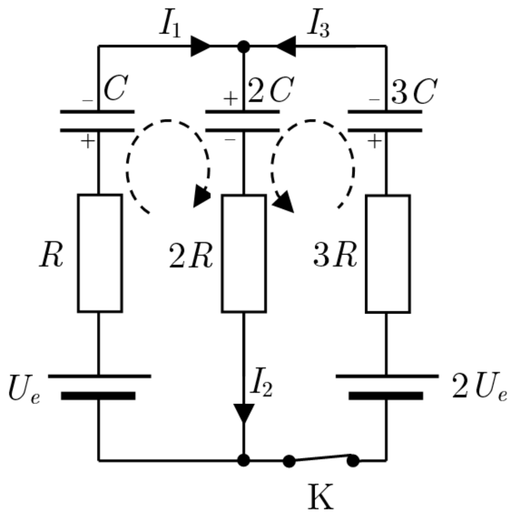

Obr. R6

Hodnota proudů bude největší v okamžiku zapnutí spínače, kdy na kondenzátoru s kapacitou $3C$ je nulové napětí a na kondenzátorech s kapacitou C a $2C$ jsou původní napětí.

Po dosazení do soustavy (1-3) za $U_C = \frac{2}{3}U_e$, $U_{2C} = \frac{1}{3}U_e$ a $U_{3C} = 0$ dostaneme rovnice

$$I_1 + I_3 = I_2$$
$$0 = RI_1 + 2RI_2$$
$$\frac{5}{3}U_e = 3RI_3 + 2RI_2$$

z nichž po eliminací proměnných I_1 a I_3 obdržíme $I_2 = \frac{5U_e}{33R}$. **4 body**

c) Po vyrovnání nábojů na kondenzátorech proud v obvodu ustane. Pro tento případ přepíšeme rovnice (2) a (3):

$$U_e = U_C + U_{2C}$$
$$2U_e = U_{3C} + U_{2C}$$

Doplníme ještě podmínku $Q_1 + Q_3 = Q_2$:

$$CU_C + 3CU_{3C} = 2CU_{2C}.$$

Z této soustavy tří rovnic pro tři neznámé U_C, U_{2C} a U_{3C} určíme $U_C = -\frac{1}{6}U_e$. Napětí má opačnou polaritu než před sepnutím klíče. To znamená, že proud I_1 musel téci vzhledem k naší volbě v opačném směru (ze soustavy rovnic skutečně vychází proud I_1 záporný).

4 body

5.a) Orientujme osu x rovnoběžně s deskami a osu y kolmo k deskám kondenzátoru tak, aby počáteční složky rychlosti protonu ve směru os byly $v_{0x} = v\cos\alpha$ a $v_{0y} = v\sin\alpha$. Jelikož se x-ová složka rychlosti protonu při jeho pohybu v el. poli nemění, bude doba jeho průletu mezi deskami kondenzátoru

$$t = \frac{l}{v_{0x}} = \frac{l}{v\cos\alpha} = 5{,}8\cdot 10^{-7}\ \mathrm{s}.$$

3 body

b) Během průletu kondenzátorem působí na proton síla $F = QE$, orientovaná k záporně nabité desce, která mu uděluje zrychlení $a_y = \pm\dfrac{QE}{m}$, přičemž volba znaménka je dána orientací síly vzhledem k ose y. Velikost y-ové složky rychlosti protonu při jeho výstupu z kondenzátoru bude

$$v_y = v_{0y} + a_y t = v\sin\alpha \pm \frac{QE}{m}\cdot\frac{l}{v\cos\alpha}.$$

V závislosti na orientaci síly dostáváme pro velikost rychlosti v protonu dvě možné hodnoty

$$v_1 = \sqrt{v_x^2 + v_{1y}^2} = \sqrt{v^2\cos^2\alpha + \left(v\sin\alpha + \frac{QE}{m}\cdot\frac{l}{v\cos\alpha}\right)^2} = 1{,}2\cdot 10^5\,\frac{\mathrm{m}}{\mathrm{s}},$$

$$v_2 = \sqrt{v_x^2 + v_{2y}^2} = \sqrt{v^2\cos^2\alpha + \left(v\sin\alpha - \frac{QE}{m}\cdot\frac{l}{v\cos\alpha}\right)^2} = 8{,}8\cdot 10^4\,\frac{\mathrm{m}}{\mathrm{s}}.$$

Výsledná rychlost svírá s deskami úhel β, pro který platí

$$\mathrm{tg}\ \beta_1 = \frac{v_{1y}}{v_x} = \frac{v\sin\alpha + \dfrac{QE}{m}\,\dfrac{l}{v\cos\alpha}}{v\cos\alpha} \quad\Rightarrow\quad \beta_1 = 44^\circ,$$

$$\mathrm{tg}\ \beta_2 = \frac{v_{2y}}{v_x} = \frac{v\sin\alpha - \dfrac{QE}{m}\,\dfrac{l}{v\cos\alpha}}{v\cos\alpha} \quad\Rightarrow\quad \beta_2 = 11^\circ.$$

4 body

c) Proton se ve směru osy y posune o vzdálenost $d = v_{0y}t + \dfrac{a_y t^2}{2}$. Po dosazení

$$d_1 = v\sin\alpha\cdot\frac{l}{v\cos\alpha} + \frac{1}{2}\frac{QE}{m}\left(\frac{l}{v\cos\alpha}\right)^2 = l\cdot\mathrm{tg}\ \alpha + \frac{1}{2}\frac{QE}{m}\frac{l^2}{v^2\cos^2\alpha} = 3{,}8\ \mathrm{cm},$$

$$d_2 = v\sin\alpha\cdot\frac{l}{v\cos\alpha} - \frac{1}{2}\frac{QE}{m}\left(\frac{l}{v\cos\alpha}\right)^2 = l\cdot\mathrm{tg}\ \alpha - \frac{1}{2}\frac{QE}{m}\frac{l^2}{v^2\cos^2\alpha} = 1{,}9\ \mathrm{cm}.$$

3 body

7. a, b) Náhradní schéma s 10 rezistory (obr. R7). Ze schématu vidíme, že rezistory mezi body H a D a mezi body F a B proud neprochází. Proto je celkový odpor mezi body A a G roven $R_{AG} = 2R$.

Přívodními vodiči pak prochází proud $4I = 8$ A.

4 body

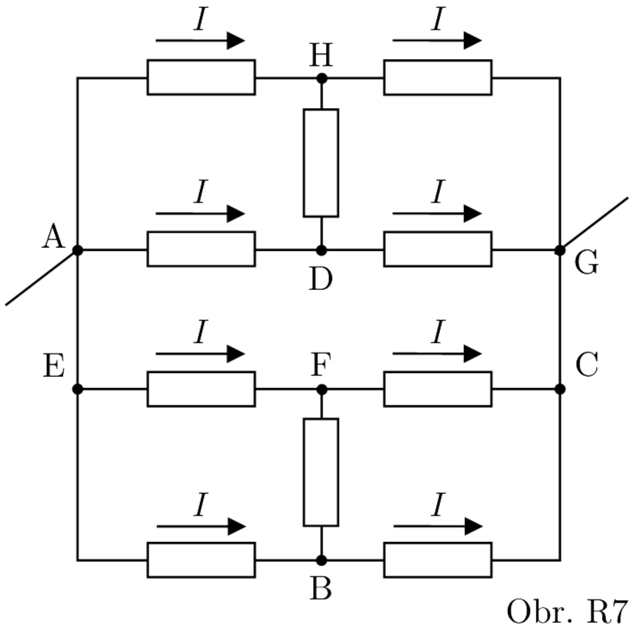

Obr. R7

c, d) Nakreslíme náhradní schéma s devíti rezistory:

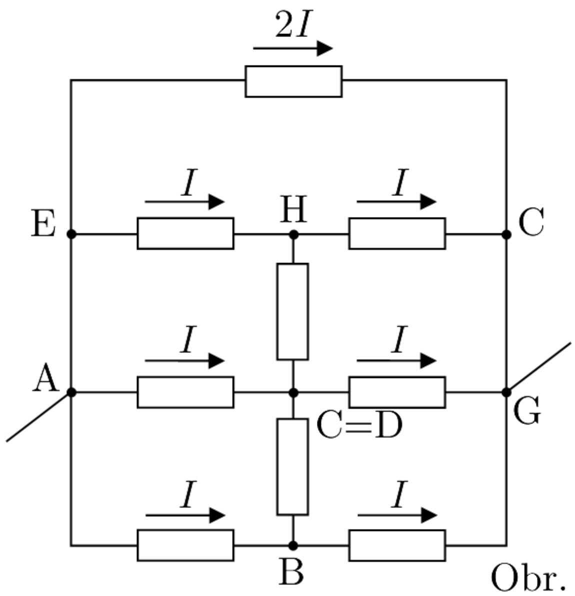

Obr. R8

Mezi body H a D a mezi body B a C proud neprochází, proto je můžeme vynechat. Celkový odpor bude roven $R_AG = \frac{2}{5}R$. Přívodními vodiči bude procházet proud $5I = 10$ A. **4 body**

e) Mezi body A a E bude v prvním případě procházet proud $2I = 4$ A, ve druhém případě to bude proud $3I = 6$ A. **2 body**